

Instandhouding en herstel van historische natuurstenen graftekens

Regelmatig wordt de Rijksdienst voor de Monumentenzorg gevraagd hoe een vervallen of beschadigd natuurstenen grafteken behouden kan blijven. Deze brochure geeft daar antwoord op door in te gaan op oorzaken van schaden en aanwijzingen te geven voor herstel.

De dominerende invloed van een oude beuk

INLEIDING

Nederland is rijk aan historische begraafplaatsen, niet alleen aan kerkhoven gelegen rondom of bij kerken, maar ook aan begraafplaatsen die ooit zijn aangelegd buiten de bebouwde kom of in het vrije veld. Een groot aantal hiervan is inmiddels rijksmonument.

Om een aantal redenen is het van belang goed te zorgen voor de historische begraafplaatsen en de daarop voorkomende graftekens. In de eerste plaats vormen ze een belangrijke bron voor onze vaderlandse en familiegeschiedenis. Dat betekent dat de genealogische, heraldische en historische waarde in veel gevallen groot is. Verder kunnen er op de begraafplaats graftekens voorkomen die een bijzondere vormgeving of symboliek kennen of zijn gemaakt van bijzondere steensoorten of andere materialen. We spreken dan van kunsthistorische en materiaaltechnische waarden. Ook kan de aanleg van de begraafplaats bijzonder zijn, bijvoorbeeld wanneer die is ontworpen door een bekende tuinarchitect. In die gevallen gaat het

om tuinhistorische waarden. Heel vaak ligt een begraafplaats op een bijzondere plek: binnen de dorpskern, bijvoorbeeld bij of rond de kerk (kerkhof), in een stadsuitbreiding of juist in het open veld. Dan is sprake van een stedenbouwkundig belang. Vanwege deze waarden hecht de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aan de instandhouding van begraafplaatsen en de daarop voorkomende graftekens, of deze nu van rijkswege beschermd zijn, op een provinciale of een gemeentelijke lijst staan of niet beschermd zijn. Het gaat immers om een gemeenschappelijk cultuurbezit, waarvoor overheden en particulieren gezamenlijk verantwoordelijk zijn.

HISTORISCHE ONTWIKKELING

Dankzij de grote zorg rondom de dood zijn onschatbaar veel gegevens bewaard gebleven over het leven, werken en de cultuur van onze voorouders. Archeologisch onderzoek bevestigt dat en de vele fraai aangelegde begraafplaatsen en kerkhoven getuigen daarvan. Ook in de wijze en plaats van begraven heeft een ontwikkeling plaatsgevonden. Het is belangrijk dat zij die bij instandhouding van graftekens betrokken zijn, deze ontwikkeling kennen.

Begraven in en rond de kerk

In onze streken werden de doden tot de komst van het christendom, zo omstreeks het jaar 800, hoofdzakelijk verbrand. Toen het christendom meer aanhang kreeg, werd de lijkverbranding geleidelijk verdrongen door het begraven. Aanvankelijk werd er nog buiten de nederzettingen begraven, maar op den duur werd meer waarde gehecht aan een plaats in de kerk of zo dicht mogelijk daarbij – op de hof rondom de kerk, het kerkhof. In veel historische kerken zijn de vloeren nog belegd met soms zeer rijk gebeeldhouwde natuurstenen zerken. De mensen met een minder goed gevulde beurs werden in een massagraf bijgezet, ook wel meugveel of slokop geheten.

Begraven buiten de kerk

Omdat het begraven in de kerken leidde tot onhoudbare onhygiënische toestanden, nam tegen het einde van de achttiende eeuw het verzet tegen het begraven in en om kerken toe. Een aantal vooruitstrevende particulieren, maar ook een enkele gemeente, stichtte om die reden een particuliere begraafplaats buiten de stad, een buitenbegraafplaats. Vroege voorbeelden daarvan zijn de particuliere begraafplaats Ter Navolging, in 1779 door predikant Abraham Perrenot gesticht in de duinen bij Scheveningen en de begraafplaats met dezelfde naam even buiten Tiel, aangelegd in 1785 op initiatief van de jurist dr. J.D. van Leeuwen. Eén van de vroegste gemeentelijke initiatieven was de inrichting in 1783 van een begraafplaats door de gemeente Arnhem. Andere gemeenten volgden dit initiatief.

Verbod op het begraven in en rond kerken

Alle vroege particuliere initiatieven ten spijt, wordt pas in de Franse tijd (1795-1813) op grond van de Code Civil uit 1804 en de Code Pénal uit 1810 het begraven in kerken en kapellen binnen de bebouwde kom verboden. Willem I maakte deze besluiten bij zijn aantreden als Koning der Nederlanden in 1813 echter weer ongedaan. Die situatie bleef tot 1827 bestaan. In dat jaar werd bij Koninklijk Besluit vastgesteld dat per 1 januari 1829 steden en dorpen met meer dan duizend inwoners verplicht waren om tenminste één begraafplaats buiten de bebouwde kom ter beschikking te hebben.

De wetgeving en het begraven

De regels met betrekking tot de wijze van begraven, de inrichting van een begraafplaats, de begrafenisrechten en de duur van de grafrust en dergelijke, werden vastgelegd in de Begrafeniswet van 1869. Dit was de eerste landelijke wet. Deze is sedertdien verschillende malen herzien en aangepast en kreeg, na heftige discussies over onder meer het cremeren, in 1955 de naam Wet op de lijkbezorging. De laatste herziening van deze wet dateert van 1 juli 1991.

Variatie in graftekens

De eerder genoemde Franse Code Civil uit 1804 schreef voor dat ieder lijk in een apart graf begraven moest worden en dat het geoorloofd was daarop een teken of een grafmonument te plaatsen. Omdat een grafteken zeer persoonsgebonden kan zijn, is de diversiteit van graftekens groot en varieert de uitwerking tot op de dag van vandaag van heel sober tot rijk gedetailleerd.

Steek in hardsteen is een veel voorkomend teken van verwerking en is een verschijnsel van drukontlading in de steen

Op oudere begraafplaatsen zijn liggende graftekens karakteristiek. Hier zijn de knelbanden rond de zerk goed zichtbaar

De graven in kerken zijn veelal afgedekt met vlakke, hardstenen dekplaten met ingehakte opschriften, familiewapens en grafsymboliek. Ook de oudere graven op de begraafplaats rondom of bij de kerken kenden oorspronkelijk overwegend liggende zerken. Deze traditie bepaalde mede het gezicht van de vroeg-negentiende-eeuwse begraafplaatsen met hun overwegend liggende, natuurstenen graftekens, die vaak niet meer dan een sobere afdekking van het graf waren. Door de toenemende individualisering van de maatschappij ontstaat echter ook de wens tot plaatsing van een meer persoonlijk grafmonument. In de loop van de tijd zijn de volgende typen ontstaan:

- Liggende graftekens, ofwel zerken, met of zonder ijzeren grafhek.
- Enkelvoudige staande graftekens, zoals een staande steen, een obelisk, afgeknotte zuil, beeld of kruis.
- Samengestelde staande graftekens, ofwel een combinatie van hiervoor genoemde tekens.
- Graftekens in de vorm van een gebouw, ofwel een mausoleum, al dan niet onderkelderd.

Vooraf tekens als een obelisk, een afgeknotte zuil, een beeld, kruis of mausoleum bieden ruime mogelijkheden voor bijzonder materiaalgebruik en het aanbrengen van symbolisch beeldhouwwerk en andere decoraties. Vooral samengestelde staande graftekens geven daarvan blijk. Grotere vlakken, zoals zerken en staande platen lenen zich goed voor het opbrengen van teksten.

Vele grafmonumenten van voor 1900, met name die op de eenvoudige huurgraven, zijn verdwenen. Wat nog aan graftekens over is, behoort meestal tot het grafrecht van een familie. Toch zijn er op de vele kerkhoven en begraafplaatsen die Nederland rijk is, nog talloze mooie en interessante graftekens bewaard. Een cultuurbezit waar we graag zuinig op zijn, onder andere door tijdig de problemen te herkennen en preventieve onderhoudsmaatregelen te nemen.

SOORTEN SCHADE

Alle materiaal is aan verwerking onderhevig, ook natuurstenen graftekens. Onder verwerking wordt de aantasting verstaan door weersinvloeden. Chemische en fysische aspecten spelen daarbij een belangrijke rol. Deze zijn vaak te herleiden tot de invloed van warmte (zon), koude (vorst), water (regen en sneeuw) en luchtstromingen (wind). Bovendien kunnen deze invloeden elkaar versterken. De kwaliteit van het milieu speelt eveneens een rol van betekenis bij de verwerking en kan naast de mechanische en biologische schadeprocessen zowel gelijktijdig als afzonderlijk plaatsvinden.

Zon kan materiaal opwarmen, waardoor het uitzet. Indringend water kan bevriezen. Voortdurende luchtstroming kan materiaal eroderen. Een agressief milieu, ofwel een hoge zuurgraad, kan kalksteen aantasten. Korstmossen kunnen door zuurafscheiding marmer licht aantasten. Roestende ijzeren doken kunnen een steen splijten en een dekplaat op een graf kan breken door het instorten van het graf of door het opdrukken door boomwortels.

De snelheid van verwerken, de kwaliteit van het milieu, biologische effecten en mechanische krachten, al dan niet in onderlinge samenhang, zijn in relatie met de kwaliteit van het toegepaste materiaal bepalend voor de duur van het bestaan van het grafteken. De natuurlijke verwerking van natuurstenen graftekens is niet te voorkomen. Chemische en fysische invloeden zijn niet uit te sluiten. Meer aspecten over verwerking van verschillende soorten natuursteen worden belicht in onze brochure *Verwerking van natuursteen in het exterieur, Info Restauratie en beheer 29*.

Schade door struiken en bomen

Algen, korstmossen en mossen kunnen direct en indirect schade veroorzaken aan steenachtige ondergronden. De oorzaken en achtergronden daarvan staan beschreven in onze brochure *Algen, korstmossen en mossen op monumenten, Info Restauratie en beheer 16*. Het volume van bomen en in mindere mate struiken neemt met de tijd toe. Wanneer deze te dicht bij het

Van boven naar beneden:

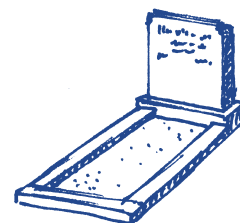
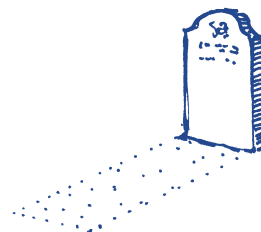
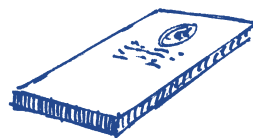
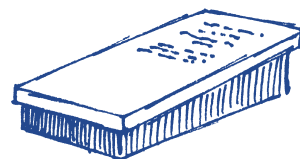
Een liggend grafteken op roef

Een liggend grafteken

Een enkelvoudig staand grafteken

Een enkelvoudig grafteken

Een samengesteld grafteken

Gevaar voor breuk dreigt. Een gewapend betonnen roef, vrij van de wortels, zou breuk kunnen voorkomen

Loodstukje om zerk te stabiliseren

Een karakteristiek voorbeeld van vergaande steekvorming

grafteken staan, leidt dat tot schade. Niet alleen de stam van een boom kan een grafteken raken en op den duur wegdrücken, maar vooral de wortels kunnen door hun volumetoename complete graftekens inclusief fundering oplichten. Scheefstand is dan het gevolg. Ook kan deze eenzijdig op fundering en steen werkende kracht leiden tot breuk. Het betreft hier niet zozeer bomen en struiken die opgenomen zijn in het oorspronkelijke ontwerp van de begraafplaats, maar voornamelijk bomen die als zaailing spontaan zijn opgeschoten. Het plegen van tuinonderhoud is een belangrijke bijdrage aan het instandhouden van een begraafplaats.

Schade door roestend ijzer

Vooraf bij samengestelde graftekens en mausolea zijn ijzeren doken toegepast om de delen met elkaar te verbinden. IJzer is zeer gevoelig voor roest, waardoor het ongeveer zeven maal zijn oorspronkelijke volume kan innemen. De gevolgen van dat proces zijn aan menig natuurstenen graftekens af te lezen. De steen kan die enorme druk niet weerstaan en boert af (een vorm van grove afschilfering) of breekt zelfs. Dat graftekens ook vroeger werden onderhouden is te zien aan de aanwezigheid van ijzeren krammen, waarmee gebroken delen aan elkaar werden gehecht. Ook werden ijzeren knelbanden om de door barsten, ofwel steek, getroffen zerken gelegd. Roestende knelbanden veroorzaken vervolgens weer schade. Zie hiervoor onze brochure *Instandhouding van smeedijzer in het exterieur, Info Restauratie en beheer 32*.

Eerder veroorzaakte deze dook schade. Het daarna ingezette blokje hardsteen is door roest weggedrukt

Schade door scheefstand als gevolg van de instortende kist

Alle graftekens krijgen na enige tijd te maken met het instorten van de grafkist. Hierdoor verplaatst zich grond naar de ruimte die door de kist werd ingenomen. Wanneer grondverplaatsing binnen de stabiele roef plaatsvindt, hoeft dat geen gevolg te hebben voor het grafteken. Wanneer echter de grondverplaatsing zich tot onder de roef uitstrekt, ontstaat er bijna altijd scheefstand. Scheefstand kan zoals hiervoor is geschetst, leiden tot breuk in zowel de fundering, als in de opbouw. Vooral hardstenen graftekens die steken hebben, kunnen dan breken. Steken in steen ontstaan wellicht door drukontlading, omdat de steen eeuwenlang in de aarde opgesloten is geweest. Bij scheefstand kan naast het ontstaan van breuk ook materiaal afboeren, aangezien de eenzijdige belasting te grote randspanningen teweegbrengt. Samengestelde staande graftekens zijn hiervoor het gevoeligst. Ook materiaal rond roestende doken kan op die wijze extra worden belast, waardoor het afboert of afbreekt.

VOORKOMEN EN REPAREREN VAN SCHADE

Ook al zijn er op oude begraafplaatsen veel schadegevallen te constateren, toch is het mogelijk om verder verval te voorkomen of te vertragen. Het is uitermate belangrijk regelmatig inspecties uit te voeren. Deze inspecties zijn niet alleen gericht op het behoud van de graftekens, maar dienen ook om te voorkomen dat schade aan graftekens gevaar oplevert

voor derden. Alleen inspecties kunnen tijdig schaden aan het licht brengen. Door regelmatig onderhoud en reparaties uit te voeren, kan een gehele begraafplaats in goede staat blijven. Enige mate van verval is karakteristiek voor menig monument. In het beheer van de begraafplaats speelt dit aspect zeker een rol. Volledige rechtstand van een grafteken behoort niet altijd te worden bereikt. Totale reiniging van graftekens, of het overschilderen van zwarte belettering van alle graftekens ineens is in veel gevallen een ongewenste ingreep, die het karakter van een begraafplaats of grafveld negatief beïnvloedt. Mocht het nodig zijn graftekens te reinigen, raadpleeg dan onze brochure *Het reinigen van gevels, Info Restauratie en beheer 17*.

Wordt conservering of herstel van meerdere graftekens op de begraafplaats in overweging genomen, dan is het belangrijk eerst een oriënterende verkenning uit te voeren. Daarbij kan het boek *Begraafplaatsen als cultuurbezit* een goede leidraad vormen, waarin het maken van een inventarisatie wordt beschreven. Voor een daadwerkelijke conservering of restauratie is het maken van een bestek en een begroting een volgende stap. Samenwerking met de rechthebbenden is hierbij van groot belang. Vaak kan er tegelijkertijd gekeken worden naar mogelijkheden voor capaciteitsvergroting of de wijze van toekomstig gebruik van de grafruimte. Wanneer de opdrachtgever en ook de eigenaar van de begraafplaats instemmen met de wijze van aanpak en de financiën rond zijn, kan er aanbesteed worden. Dat daarbij ervaren ambachtslieden uitgenodigd worden, spreekt voor zich. Alleen specialisten zijn in staat met dit bijzondere culturele erfgoed om te gaan. Het grote gewicht van veel graftekens en de gevoeligheid voor breuk door de verborgen aanwezigheid van steken maken het inschakelen van specialisten nog meer noodzakelijk.

Voorkomen en repareren van schade door steek

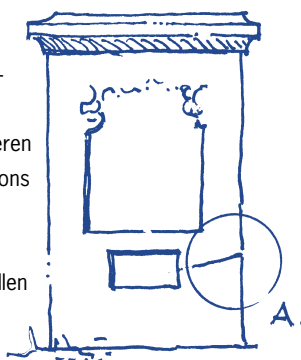
Al heel lang wist men goed om te gaan met het bijzondere verweringsverschijnsel van steken in hardsteen. Om de door steek getroffen steen werd een ijzeren knelband gelegd. Deze methode is nog steeds goed bruikbaar, zij het dat brons of (zwart geverfd) roestvast staal nu de voorkeur heeft. Zowel staande, liggende als samengestelde graftekens kunnen zo in stand blijven.

Een gewapende betonplaat ter ondersteuning is ook een goede vorm van preventie en beheer als een eerste steek zich aandient in een liggend grafteken dat onvoldoende ondersteund is. Een combinatie van maatregelen is eveneens mogelijk. Bij scheefstaande, hardstenen graftekens met een steek is soms het rechtzetten alleen al voldoende. Door de scheefstand wordt namelijk meer gewicht dan nodig is op de steek uitgeoefend.

Bij het rechtzetten is het niet van belang dat de steen exact waterpas komt te staan, of strak in het gelid met andere graftekens.

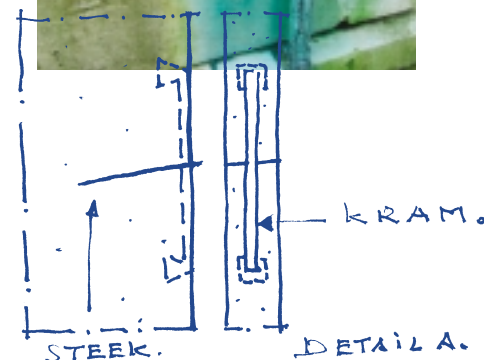
Gebroken stenen werden ook wel aan elkaar gehecht met ijzeren krammen. Vandaag de dag wordt het ijzer vervangen door brons of roestvast staal.

Naast het toepassen van knelbanden en krammen wordt ook wel gekozen voor lijmen of opvullen van de steek. In alle gevallen geldt dat de steek zich in de loop der tijd zal vergroten, maar de stukken blijven zo bij elkaar en raken niet verspreid.

Begin van scheurvorming door een roestende bekkaluster. Ingrijpen kan vervolgschade voorkomen

Krammen van brons of koper voorkomen uitzettingschade

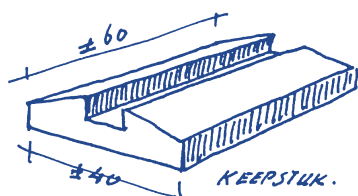

Een kram kan steek binnen de perken houden

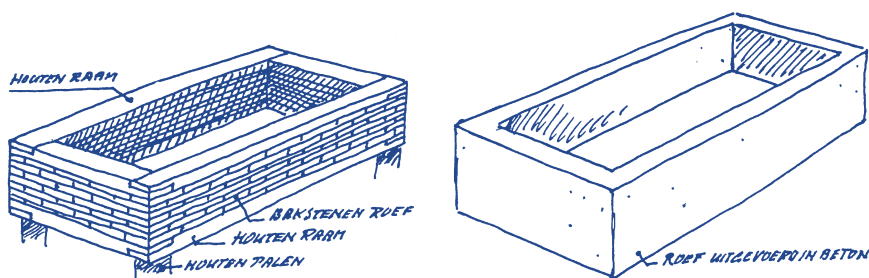
Voorkomen en repareren van schade door struiken en bomen

Het plegen van onderhoud aan struiken en bomen is evident, aangezien deze in volume toenemende, fraaie beplanting anders voor behoorlijke schade kan zorgen. Het is belangrijk zaailingen tijdig te verwijderen en beplanting op of nabij graftekens in toom te houden.

Wanneer een tot de aanleg behorende boom aanleiding tot schade geeft, kan in bepaalde gevallen het grafteken hoger geplaatst worden, vrij van de wortels, waardoor zowel boom als teken behouden blijven. Inschakeling van rechthebbende, eigenaar van de begraafplaats en deskundigen op het gebied van natuursteen is in zo'n geval nodig.

Een betonnen keepstuk. Altijd beneden het maaiveld plaatsen!

Van links naar rechts: een onderbeide, gemetselde roef en een (gewapend) betonnen roef

Een staand grafteken in een betonnen keepstuk

Voorkomen van schade door scheefstand als gevolg van de instortende kist

De schade die kan ontstaan na het inzakken van de kist kan soms voorkomen worden door bij een bijzetting in een bestaand graf aandacht te schenken aan de technische staat van de roef en fundering. Als de gemetselde roef uit elkaar is gevallen, kan deze weer opgemetseld worden. In sommige gevallen kan de roef in gewapend beton worden gemaakt. Soms kan scheefstand van een staand teken verbeterd worden door het in een betonnen keepstuk te plaatsen. De mogelijkheid tot verzakken of scheefstand neemt dan af. De bovenkant van het betonnen keepstuk kan iets onder het maaiveld worden geplaatst. Ook is een vorstvrije aanleg te overwegen.

Voorkomen en repareren van schade door roestend ijzer

Regelmatig inspecteren en conserveren van zichtbare ijzerwerken is de beste vorm van preventie. Dat geldt voor alle ijzeren onderdelen aan het grafteken, van hekwerk tot ketting en van knelband tot kram. Roestende knelbanden die een steen met steek of scheuren in toom houden, kunnen soms beter worden vervangen door bronzen of roestvast stalen, zwart geleverde metaalbanden. Datzelfde geldt voor roestende krammen.

Bij gebruik van ijzeren doken als verbindingsmiddel tussen de natuurstenen onderdelen van het grafteken wordt de schade pas zichtbaar als het te laat is. Kleine, dunne scheuren in de natuursteen verraden de aanwezigheid van roestende doken. Toch kan ook dan de schade nog beperkt worden door onmiddellijk maatregelen te nemen. Andere, zich nog niet manifesterende roestende doken zijn op te sporen met behulp van een metaaldetector. Deze zijn via het voegvlak met een metaalzaag door te zagen, waardoor de delen los van elkaar komen. Met behulp van een holle boor (geen klopboor) worden de doken uitgeboord. Nieuwe roestvaste doken worden geplaatst. Het boorgat in het onderste deel van de zerk of steen kan iets ruimer zijn. Op die wijze ontstaat de soms gewenste speling die kan leiden tot een volkomen vlak verlijmd steen. Breukvlakken kunnen aan elkaar worden verankerd door roestvast stalen doken in te brengen. Na plaatsing van de nieuwe doken kan het lijmen plaatsvinden, dat hierna beschreven wordt.

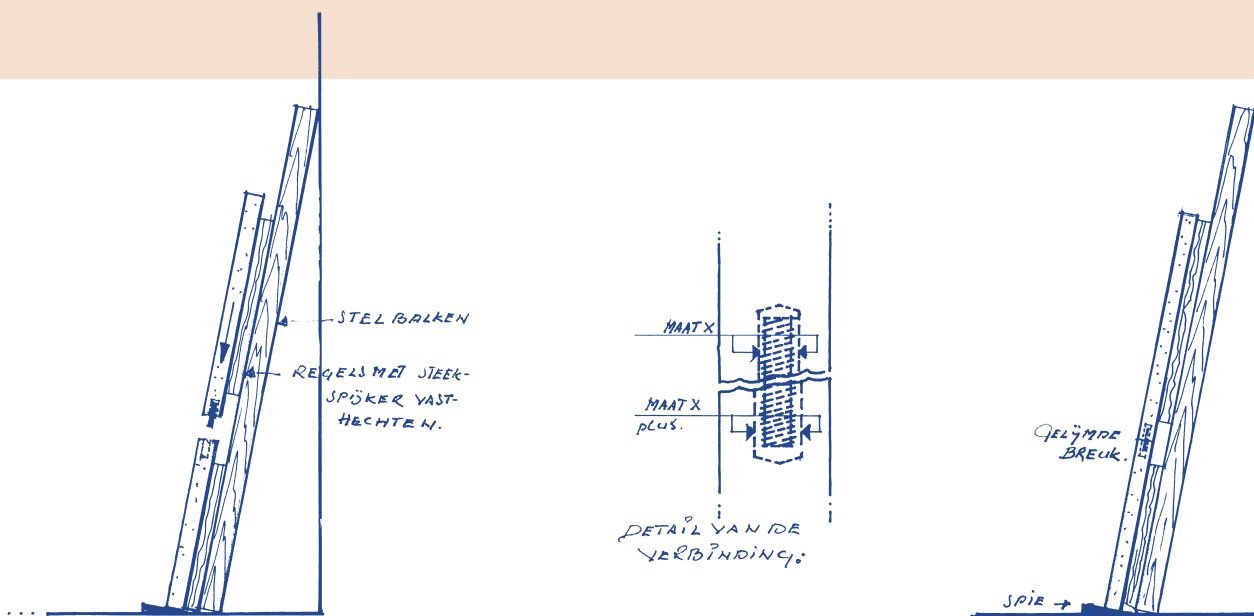

De roestende dook verradert zich door schilfer en scheur. Ingrijpen kan vervolgens schade voorkomen en wel door: doken doorzagen, uitboren, nieuwe roestvast stalen doken plaatsen in dekstuk, scherf lijmen, steek insluiten met kram en dekstuk met doken plaatsen en eventueel afvoegen

Lijmen van gebroken stenen

De aanwezigheid van breuken behoeft nog geen reden te zijn het grafmonument als verloren te beschouwen. Breuken in natuursteen kunnen worden gelijmd. Het lijmen van natuurstenen graftekens vergt een speciale kennis, vaardigheid en techniek. Lijmen kan niet onder alle weersomstandigheden plaatsvinden. Vooral temperatuur speelt een rol en dit verschilt ook weer per lijmsort. Een verkeerde lijm of een verkeerd gebruikte lijm kan bij druppen niet of nauwelijks worden verwijderd. Ook zijn er lijmsorten die bij uitharding krimpen. De te gebruiken soort lijm moet op de steensoort worden afgestemd. De steen moet na verlijming weer volkomen één vlak zijn.

De methode van lijmen behoort afgestemd te worden op het type grafteken. Zware, liggende zerken vergen een andere benadering dan lichte en staande stenen. Wanneer bijvoorbeeld de onderzijde van een liggende, zware zerk vlak is, kan de steen liggend worden verlijmd. Eerst worden de breukvlakken gereinigd en de lijm wordt gedoseerd aangebracht, zodanig dat

deze niet buiten het vlak komt. Is dat toch het geval, dan is het zaak de lijm direct te verwijderen. Tussen de te lijmen delen kunnen eerst doken aangebracht worden als verankering. Aan beide zijden van de steen moet ruimte blijven voor het aanbrengen van een op kleur gebrachte voeg. Voor borging kan na het voegen een bronzen of roestvast stalen, zwart geverfde knelband worden aangebracht. Per situatie wordt een keuze gemaakt. Is de steen aan de onderzijde niet vlak, dan wordt de steen verticaal verlijmd. Niet elke steen kan echter zomaar worden opgetild. Onzichtbare steken zorgen namelijk voor verrassingen. De steen kan immers uit elkaar vallen. Is optillen wel mogelijk, dan wordt de steen zodanig in een frame geplaatst dat de vlakke zijde wordt gezekerd (zie schetsjes). Het voordeel van deze methode is dat het gewicht van de steen de breuk goed zal aandrukken. Het aanbrengen van doken is ook hier op zijn plaats, evenals het aanbrengen van een knelband na verlijming. De keuze hangt onder meer af van het gewicht van de steen. Doken hoeven niet aangebracht te worden bij dunnere platen die bijvoorbeeld onderdeel zijn van een mausoleum.

Bij uitzondering kunnen bij liggende stenen aan de onderzijde roestvaste staven ter versteviging van de gehele breuk worden ingelijmd. Het bezwaar hiervan is dat er sleuven in historisch materiaal gefreesd moeten worden. Stenen die veel steken bevatten, worden met behulp van balkhout en klemmen gezekerd, opgetild en getransporteerd. Het lijmen van breuken in onderdelen van samengestelde graftekens en mausolea vindt op eenzelfde wijze plaats als hiervoor is aangegeven.

Elke situatie vergt een eigen aanpak, waarbij de inventiviteit en deskundigheid van de vakman een belangrijke rol spelen.

VERGUNNING

Herstel van een beschermd grafteken valt onder de Monumentenwet 1988, aangezien er altijd sprake is van een wijziging aan het grafteken. Door de procedure te doorlopen, ontstaat ook de mogelijkheid van advies, waardoor een deskundige afweging kan worden gemaakt.

SUBSIDIE

Kleine onderhoudswerken, zoals schilderwerk van ijzeren onderdelen, reparatie van voegwerk en het (tijdelijk) dichten van breuken in natuursteen zijn in het kader van het Besluit rijkssubsidie onderhoud monumenten subsidiabel voor expliciet genoemde en beschreven complexonderdelen volgens het register van beschermde monumenten.

Het conserveren en repareren van graftekens is in beginsel in het kader van het Besluit rijkssubsidie restauratie monumenten subsidiabel voor graftekens die expliciet genoemd en beschreven zijn in het register van beschermde monumenten.

Van links naar rechts:

Zerk in hulpconstructie

Detail van de verbinding

Gelijmde breuk in hulpconstructie.

Het eigen gewicht sluit de breuk

Voorbeeld van onzorgvuldig herstel

Liggende graftekens met ijzeren beekwerk

LITERATUUR

- Aptroot, André en Kok van Herk, *Algen, korstmossen en mossen op monumenten, Info Restauratie en beheer 16*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1999, te bestellen via info@monumentenzorg.nl
- Attema, Y. en L. Bok (red.), *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, Den Haag 2003
- Bok, Leon, *Verantwoord omgaan met funerair erfgoed, Een methode*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2003
- Hofmeijer-van Ham, Marja, e.a., *Instandhouding van historische graftekens van ijzer, kunststeen en hout, Info Restauratie en beheer 19*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2000, te bestellen via info@monumentenzorg.nl
- Hunen, Michiel van, e.a., *Het reinigen van gevels, Info Restauratie en beheer 17*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1999, te bestellen via info@monumentenzorg.nl
- Hunen, Michiel van, *Graffiti op monumenten, Info Restauratie en beheer 39*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004, te bestellen via info@monumentenzorg.nl
- Tolboom, Hendrik Jan, *Verwerking van natuursteen in het exterieur, Info Restauratie en beheer 29*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2002, te bestellen via info@monumentenzorg.nl
- Tolboom, Hendrik Jan, *Instandhouding van smeedijzer in het exterieur, Info Restauratie en beheer 32*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2002, te bestellen via info@monumentenzorg.nl

RDMZ info Restauratie en beheer nr. 18, meegezonden met Nieuwsbrief 1/2, maart 2000, 2e druk september 2000, gewijzigde 3e druk januari 2005
Redactie Ries van Hemert, Michiel van Hunen, Matth van Rooden, Els Reijn, Margo van der Sluys en Dirk Snoodijk. De informatie is tot stand gekomen vanuit de werkgroep Instandhouding en conservering historische graftekens met als leden Thomas van Straalen, Gerard Overeem, Ypie Attema, Marja Hofmeijer-van Ham (rapporteur), Matth van Rooden (voorzitter) Tekst Marja Hofmeijer-van Ham, Ypie Attema en Matth van Rooden
Foto's RDMZ, Marja Hofmeijer-van Ham, Sander Schellevis, Matth van Rooden en Leon Bok. Noch de fotograaf, noch de plek is bij de foto gezet. Beide zijn bekend bij de redactie
Tekeningen Gerard Overeem Vormgeving B@seline, Utrecht Druk Hoonte Bosch & Keuning, Utrecht. Voor bestelling van meerdere exemplaren: InfoDesk 030 - 69 83 456 of info@monumentenzorg.nl. Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend. ISSN 1566-7057

TOT SLOT

Eigenaren en beheerders van begraafplaatsen en kerkhoven spelen een uiterst belangrijke rol bij het in goede staat houden van deze zo bijzondere semi-openbare ruimten. Het is van groot belang deze beheerders als eerste te benaderen als er restauratie van een grafteken wordt overwogen.

Helaas moet geconstateerd worden dat ook begraafplaatsen en kerkhoven niet ontkomen aan vandalisme. Het omgooien van staande graftekens, het vernielen van versieringen op graven, maar ook het aanbrengen van tekens en leuzen veroorzaken niet alleen veel leed, maar leiden ook tot ernstige schade. Alle goede bedoelingen ten spijt zien we te vaak dat pogingen tot herstel tot nog meer schade leiden. Het herstellen van graftekens is werk voor specialisten. Dat geldt ook voor het verwijderen van leuzen en tekens. Meer schade kan voorkomen worden door meer tijd te nemen voor het inwinnen van informatie bij deskundigen, die in staat zijn de toegebrachte schade op doeltreffende wijze te beoordelen en te herstellen.

Wat het reinigen betreft, wijzen we op onze brochures *Het reinigen van gevels, Info Restauratie en beheer 17*, en *39, Graffiti op monumenten*. Zie verder ook nummer 29, *Verwerking van natuursteen in het exterieur*. En over het instandhouden van andere dan natuurstenen graftekens is nummer 19 verschenen, *Instandhouding van historische graftekens van ijzer, kunststeen en hout*.

INFORMATIE

Uit de praktijk van alledag blijkt dat slechts een kleine groep van ambachtslieden toegerust is om op de juiste wijze de conservering en het herstel van historische graftekens uit te voeren. Voor informatie daarover kunt u contact opnemen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg: de specialisten de heer G. Overeem (030 - 69 83 255) en de heer H.J. Tolboom (030 - 69 83 422, 06 - 10 29 53 72, h.tolboom@monumentenzorg.nl) zijn in ieder geval op maandagen bereikbaar. Voor meer algemene vragen over begraafplaatsen en graftekens kunt u contact opnemen met de heer L.A.H. Bok (030 - 69 88 621, l.bok@monumentenzorg.nl).

NUTTIGE ADRESSEN

Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB)

Nassauweg 200, 3314 JR Dordrecht
078 - 61 33 411 fax 078 - 61 40 959
lob@begraafplaats.nl, www.begraafplaats.nl

De Terebinth (Vereniging voor Funeraire Cultuur)

Molenweg 2, 3911 SH Rhenen
0317 - 61 60 72
terebinth@begraafplaats.org, www.terebinth.nl

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Broederplein 41 - 3703 CD Zeist

Postbus 1001 - 3700 BA Zeist

☎ | 030 - 69 83 211
| 030 - 69 83 456 *InfoDesk*
☎ | 030 - 69 16 189
🌐 | www.monumentenzorg.nl
| www.monumenten.nl
@ | info@monumentenzorg.nl